

ХОМОГЕННОСТ НА ПАРИЧНИТЕ ОЦЕНКИ НА ПРОДУКЦИЯТА

Това изследване е въведение в проблема за хомогенност на паричните (стойностните) оценки на продукцията. Обсъдени са въпроси, свързани с участието на парите и цените в измерването на стойностния обем на продукцията. Хомогенността на паричните оценки се дефинира като съпоставимост между паричните оценки (стойността) на различни продукти (стоки и услуги), разглеждани в рамките на един и същ период. Въведено е понятието "статична съпоставимост на стойностните обеми." Направен се сравнителен анализ между съпоставимостта на стойностните обеми в динамичен и статичен аспект. В динамичен аспект се сравнява стойността на даден продукт през различни периоди: различията са следствие от изменението на цените и инфлацията между двата периода и се преодоляват чрез използване на различни цени и дефлатори. В статичен аспект стойността на един продукт се съпоставя със стойността на други продукти в рамките на един и същ период. Изследван е въпросът при какви условия стойността на един продукт е съпоставима със стойността на друг в рамките на един и същ период и кога тези условия са налице.

1. Хомогенност в икономическата статистика и в СНС

Понятието "хомогенност" е от гръцки произход и означава "от еднакъв род". То се среща в различни области от науката и практиката. Общото в частнонаучните термини е: еднородност, еднаквост, адекватност, еднообразност, еднозвучност. Чрез термините еднородност (съответно нееднородност) икономическата статистика обсъжда въпроси на хомогенността във връзка с изучаването на статистически единици, съвкупности, групировки, класификации, натуралното измерване на продукция, изчисляването на натурални обеми, съпоставимостта на данните и др.

Статистическата съвкупност е фундаментално понятие за статистиката изобщо и за икономическата статистика. Тя се дефинира спрямо общото свойство (признака), по което е образувана или спрямо признака, по който се изследва. Ако една съвкупност е образувана по един признак, а се изследва по друг, тя може да е еднородна (хомогенна) относно първия признак, но да е нееднородна по втория.

¹ Васил Тодоров – ст.н.с. I ст. д-р ик.н.; Николай Игов – ст.н.с. II ст. д-р; Икономически институт на БАН, секция "Макроикономика", тел: 989 05 95 (в. 856), факс: 988 21 08.

Чрез термина хомогенност СНС изследва единиците за наблюдение на икономическите дейности. Проблемът е при многообразните реални субекти (корпорации, домакинства, държавни органи и т.н.) да се дефинират вътрешно еднородни единици за наблюдение, позволяващи групиране в относително еднородни съвкупности. Единиците трябва да се дефинират така, че да може да се идентифицират практически. Еднородността се търси по признаци като характер на произвежданите продукти (стоки и услуги), използвани суровини, материали и технологии, местоположение на дейността и др. За целта се използват редица класификации за производството, производствените дейности и продукцията. СНС работи главно с две класификации: СРС, разграничаваща продуктите по вид; ISIC, за икономическите дейности. И в двете класификации се обсъжда хомогенността при единиците за наблюдение. С други термини тя се разисква и в Националната отраслова класификация, въведена в българската статистика от началото на 1998г.²

Познати са проблемите на натуралното измерване на продукцията и разходите. Натуралните единици предполагат трудно постижимата силна еднородност на измерваните съвкупности. От най-ниските равнища на обединяване на продуктовете позиции еднородността се нарушава и измерването се превръща от натурално в условно-натурално. Икономическата статистика отчита тези проблеми, а дисциплини като квалиметрия и стокознание им отделят подчертано внимание. Проблемите се пренасят и при по-сложни методи и процедури - например в индексния анализ.

Труден въпрос за икономическата статистика е съпоставимостта на данните. Те често са несъпоставими (несравними) поради различия в предметното им съдържание, методиката на изчисление, мерните единици и т.н.³ Според нас несъпоставимостта е едно от проявленията на нееднородността на данните относно определени техни характеристики. Например, данните за брутната (общата) продукция на един отрасъл са несъпоставими с тези за брутния вътрешен продукт (БВП) на друг отрасъл. Ако двата вида се смятат за данни от една група, последната е нехомогенна. В такива случаи статистиката често казва, че данните са несъпоставими по съдържание. Но ако данните в групата са само за брутна продукция или за БВП, групата е хомогенна.

Известни са различни методи за преминаване от несъпоставими към съпоставими данни, където най-често се използва терминът "привеждане към съпоставимост". Един от най-простите е първичното прегрупиране: ако в горния пример образуваме две подгрупи (само за брутната продукция и само за БВП), постигаме еднородност за двете, третирани поотделно; данните в тях са съпоставими по съдържание.

² Класификация основных продуктов. ООН (Серия М., N 77), 1988; Central Product Classification. Version 1.0 (Series M., N 77, Ver. 1.0). United Nations, New York, 1998; Международная стандартная отраслевая классификация всех видов экономической деятельности. ООН (Серия М., N 4, Rev. 3), 1990; International Standard Industrial Classification of All Economic Activities. United Nations (Series M., N 4, Ser. 3), 1988; Национална отраслова класификация (НОК). С., Национален статистически институт, 1998.

³ Статистический словарь. Москва, Финансы и статистика, 1989, с. 457.

Въпроси на еднородността засягат още статистическият и икономическият анализ на доходите, инвестициите, концентрацията и др. В тези случаи се използват и термините хомогенност и хетерогенност.

В заключение може да се обобщи: **извън паричните оценки на продукцията** хомогенността е проблем, на който СНС и икономическата статистика отделят подобаващо внимание.

2. Начална представа за естеството на проблема

2.1. Продукция. Парични оценки на продукцията

За СНС стоките и услугите са **продукти**, т.е. "продукти = стоки и/или услуги". Те се създават в производството (производствената сфера). Не се дефинира изрично какво е "продукция". За националната икономика това е съвкупността от създадените през даден период продукти.⁴ В България се ползват равнозначно "брутна", "обща" и "съвкупна" продукция, като се е наложил първият термин. Съществуват и понятията "брутен", "общ" и "съвкупен" продукт. Двете групи се смятат за равнозначни: "брутна (обща, съвкупна) продукция" = "брутен (общ, съвкупен) продукт". Основни понятия при съвкупности от продукти и свързани с брутната продукция (продукт) са също: крайна продукция, крайно потребление, крайно използване на продукцията, междинно потребление, износ и др. Те изразяват съвкупности от продукция, които пък са подсъвкупности на съвкупността "брутна продукция"

СНС схваща термина "оценяване" в обичайния му смисъл - като остойностяване, изразяване (измерване) на продукцията чрез цените ѝ. Тя работи основно с парична оценка на продукцията в национални парични единици (терминът "парична оценка" се използва слабо, по-често се среща "парично изражение"). СНС нарича паричната оценка **стойностна**, съответно стойност на продукцията или само **стойност**, като "стойност = цена x количество"⁵. Тук последното е в смисъл физическо (натурално) количество.

2.2. Парично измерване, цени и стойностен обем

В измерванията в техниката, физиката и в други сфери извън икономиката са натрупани вековни знания и опит. Разработени са принципи и процедури, измерителни средства и уреди. Производството на измерителна техника е отрасъл на икономиката. Постигната е национална и международна регламентираност по много от въпросите на измерванията. Създадени са специализирани държавни органи и нормативна база за контрол върху тях.⁶

⁴ За по-строга дефиниция трябва да се вземат предвид постановките на СНС за "географски" и "икономически" граници и за "производители-резиденти".

⁵ Национальные счета в переходный период. ООН, 1993, с.96,124; Система национальных счетов: пересмотренный вариант. Проект глав и приложения (Ser. F, N 2, Rev. 4). ООН, 1991, с.209,211,218,230,472.

⁶ Додова, М., М. Йорданова. Системи от единици на величините и внедряването им в България. - Стандартизация, метрология, сертификация, 1993, N 7; Закон за измерванията. - Държавен вестник, бр. 45/21.04.1998; Коцева, Венета. Стари и съвременни методи за определяне на времето. - Стандартизация, метрология, сертификация, 1991, N 5.

Физическото (натуралното) измерване на продукцията става чрез съответни мерни единици - обикновено в бройки, метри, литри или килограми - спрямо определено свойство (признак, "размерност") на продуктите.⁷ Известни са и се вземат предвид изискванията към мерните единици, измерителните уреди и процедури – например, сумират се бройки с бройки или метри с метри, но не бройки с литри или метри с килограми. Мерната единица трябва да бъде фиксирана - неизменна по съдържание и големина (размер, количество). За очевидно недопустимо се смята сумирането на резултати от измервания с различни мерни единици (например, намирането общата дължина на три обекта, като първият се измерва с единицата "метър = 100 см", вторият - с "метър = 78 см", а третият - с "метър = 146 см."). Въпросите в тази област са уредени нормативно в цивилизования свят и са приети международни спогодби.

Икономическата статистика и СНС съблюдават изискванията към натуралното измерване. Те следят равнището на нееднородност на продукцията, до което е допустимо да се използват натуралните единици и отвъд което измерването започва да губи икономически смисъл; различават натурално от условно-натурално измерване.

При паричното измерване на продукцията, в сравнение с натуралното има много повече недоизяснени, спорни или изобщо непоставени въпроси. Две от причините за това, са:

1) натуралното измерване в икономиката е еднотипно с това (физическото) в неикономическите области. Натрупаните знания и опит по измерванията във физиката и техниката, които са от значение за икономиката (мерки, теглилки, измерителни процедури) могат пряко да се пренесат при икономическите измервания, вкл. при натуралните. **Но при паричното измерване няма подобен опит в неикономическите области;**

2) икономическите измервания чрез пари и цени, вкл. измерванията на продукцията имат една съществена особеност. Мерните единици и процедури за измерване на физически обекти са създадени за тази цел и съобразени с изискванията на измерването като познавателна и практическа дейност. Механизмите, принципите и начините на образуване и изменение на парите и цените **не са създадени ("направени") заради статистическите изследвания.** Те са елементи на реалната икономика, породени от несвързани със статистическите измервания закономерности и фактори. За да се използват в измерването на продукцията, цените трябва да отговарят на определени изисквания. Но след като **тези изисквания не са сред факторите и условията, определящи цените,** "не се вземат предвид" от реалния процес на ценообразуване.

⁷ Съответствието между споменатите четири единици и измерваното свойство има следния вид:

Свойство	Мерна единица
Единично съществуване на обектите	бройки
Линейност	метри
Протяжност (способност на телата да заемат определена част от пространството)	литри, м ³
Тежест	килограми

Статистиката е установила, че в някои отношения реалните (фактическите) цени не отговарят на нейните изисквания (например, за измерване на динамика) и е разработила специален апарат за анализ и корекция на резултатите от използване реалните цени на икономиката. Има ли и какви са изискванията към цените при измерване обеми на продукция към даден момент или период? Отговарят ли цените на тях?

СНС не оперира с единични продукти, а с групи (съвкупности) от продукти. Такива са брутната продукция на секторите, подотраслите, отраслите, предприятията, домакинствата и другите институционни единици, националната икономика, износа по отрасли, подотрасли и общо за страната, междинното или крайното потребление и т.н. По принцип, където СНС се докосне до "продукция", има **съвкупност от продукция**: произведена, потребена, брутна, междинна, крайна, запаси и т.н.

В статистическата дефиниция за стойностен обем на продукцията се съдържа едно фундаментално положение: стойностният обем е **сума от**

цени. Наистина, статистическият стойностен обем е $\sum_{i=1}^k q_i \cdot p_i$, където q_i е

натуралното количество от i -ти продукт в натурални мерни единици, p_i - цената на една натурална единица от i -ти продукт, k - брой продукти (или подсъвкупности на видовете продукти) в съвкупността. В най-елементарния случай $q_i = 1$ за $i = 1, 2, \dots, k$, т.е. всички продукти участват в съвкупността с по една натурална единица. Тогава

$\sum_{i=1}^k q_i \cdot p_i = 1 \cdot p_1 + 1 \cdot p_2 + \dots + 1 \cdot p_k = p_1 + p_2 + \dots + p_k$, т.е. обемът е сума от

цени. Това важи за всяка (натурално еднородна или разнородна) съвкупност;

Пример за еднородна съвкупност: 5 еднакви велосипеда, всеки от който

има цена 10 лв.; тогава $\sum_{i=1}^5 q_i \cdot p_i = 1 \cdot 10 + 1 \cdot 10 + 1 \cdot 10 + 1 \cdot 10 + 1 \cdot 10 = 10 + 10 + 10 + 10 + 10$;

Пример с нарушаване на еднородността: велосипедите са 5, но от различни модели и с различни цени - 10, 8, 9, 8,50, 12,40 лв. Тогава $\sum_{i=1}^5 q_i \cdot p_i = 1 \cdot 10 + 1 \cdot 8 + 1 \cdot 9 + 1 \cdot 8,50 + 1 \cdot 12,40 = 10 + 8 + 9 + 8,50 + 12,40$;

Пример за разнородна съвкупност: нека при запазен брой (5) продукти в съвкупността това са първите 3 велосипеда от горния пример и 2 стола от различни модели с цени 3,80 и 4,60 лв. Тогава $\sum_{i=1}^5 q_i \cdot p_i = 1 \cdot 10 + 1 \cdot 8 + 1 \cdot 9 + 1 \cdot 3,80 + 1 \cdot 4,60 = 10 + 8 + 9 + 3,80 + 4,60$.

Усложняваме примера: продуктите участват в съвкупността с натурални количества повече от една натурална единица, а за всеки вид продукти продуктите подсъвкупности са еднородни. Нека продуктите са: 2 еднакви велосипеда по 10 лв., 4 линейни метра плат от един и същ вид и качество по

6,20 лв. и 5 литра олио от еднакъв вид и качество по 2,10 лв. Стойностният обем е: $\sum_{i=1}^3 q_i \cdot p_i = 2 \cdot 10 + 4 \cdot 6,20 + 5 \cdot 2,10 = (10 + 10) + (6,20 + 6,20 + 6,20 + 6,20) + (2,10 + 2,10 + 2,10 + 2,10 + 2,10)$.

Резултатът е същият и за по-сложни съвкупности – например, включващи разнородни подсъвкупности, някои от които съдържат такива от по-нисък ред, част от последните също включват разнородни подсъвкупности от по-нисък ред и т.н. Във всички случаи се стига до цени за натурални единици и до сумиране на цените.

Цените са елементарни съставки, сумирани при изчисляване обема на продукцията. За науката, в т.ч. за икономическата статистика е фундаментално положението, че **данни, които се сумират, трябва да бъдат съпоставими. Но** СНС не обсъжда въпроса за съпоставимостта на цените, които се сумират в обема на продукцията.

При натуралното измерване има условия, които трябва да се спазват, за да бъдат резултатите съпоставими:

- измерването е винаги спрямо някакъв признак (свойство, качество, “размерност”) на продуктите, което е посочено в явен вид.
- мерната единица трябва да бъде еднаква по съдържание.
- тя трябва да е еднаква и по големина.
- да бъде с фиксиран размер - неизменно равна на определена стандартна големина, зададена чрез съответни дефиниции и еталони.

Ако не отговарят на първите две условия, резултатите нямат общ смисъл, по принцип са несъпоставими и не могат да се сумират: данни от измерване на линейна дължина, изразени в линейни метри, не могат да се сумират с данни от измерване на тегло, изразени в килограми.

Ако първите две условия са спазени, но третото не е, резултатите имат икономически смисъл, но са несъпоставими. Нека мерим дължина на две бюра в линейни метри, като в единия случай 1 м. = 90 см., в другия 1 м. = 144 см. Резултатът в метри има смисъл (измерена е дължината), но двете дължини са несъпоставими и не могат да се сумират. Но ако използваната единица метър в единия случай има 90 см., а в другия - 114 и резултатите изразим в сантиметри (т.е. единицата е сантиметър, а не метър), третото условие е изпълнено и резултатите могат да се сумират.⁸

Ако първите три условия са спазени, а четвъртото - не, резултатите имат смисъл, но са ограничено съпоставими. Например, поради неизправен уред измерваме дължината и на двете бюра с единица мярка метър, равен на 90 см; чрез получените резултати можем да установим съотношения от типа “по-дълго - по-късо”, но не да сумираме резултатите от това измерване с тези от други измервания на дължини, където е работено с единица мярка 1 м. = 100 см.

Възникват ли подобни ситуации при измерванията на продукцията чрез цени или всеки резултат е сравним с всички останали, независимо от

⁸ Тук не обсъждаме единицата мярка сантиметър и приемаме, че големината ѝ в двата случая е еднаква.

характеристиките (свойствата, особеностите) на използваните цени? По-нататък ще видим, че при измерване на продукцията СНС използва цени с различни характеристики. Сравними ли са такива цени, като изразяващи обеми и могат ли безпроблемно да се сумират?

Някои характеристики на цените и произтичащи от тях въпроси при измерване на продукцията отдавна са пред погледа на СНС и икономическата статистика. Например, решавайки проблема за изменението на цените във времето, науката е създавала апарата на постоянните цени. Чрез тях се довеждат до съпоставимост реалните цени на еднакви продукти, взети през различни периоди. Проблемът, решаван с постоянните цени, е ясен: нека цената на един велосипед през период t_0 е 9 лв., а през t_1 - 10 лв.; стойностният обем на продукцията, съдържаща 3 велосипеда, през период t_0 е 27 лв., а през t_1 е 30 лв.; сравняването на стойностните обеми в текущи цени

показва растеж на продукцията $\frac{30}{27} \cdot 100 = 111.1\%$ чрез постоянните цени

разбираме, че ръст всъщност няма - физическият обем е еднакъв през двата периода.

Ако през период t_0 цената на един велосипед е 9 лв., а през t_1 друг от същия модел и качество струва 10 лв., икономическата статистика смята това за проблем при определяне **динамиката** на продукцията, решава го чрез постоянни цени и отчита двата велосипеда с еднаква цена - 9, 10 лв. или друга. А ако през един и същ период (t_0 или t_1) един велосипед се отчита с цена 9 лв., а друг от същия модел и качество - с 10 лв., това не е ли проблем при определяне **структурата** на продукцията през периода? Дори най-общата логика и научната интуиция подсказват, че тук става въпрос за един и същ проблем, плод на използване на цени с различни характеристики при измерване на продукцията: едната е "обем при измерване на динамика", а другата - "обем при измерване на структура". **И в двата случая проблемът прилича на натурално измерване, при което метърът веднъж е 90 см., а друг път - 100 см.**

2.3. Причини за съществуването на проблема, породени от концепциите и процедурите на СНС за оценяване на продукцията

Оценяването е труден въпрос за СНС, възникващ при въвежданите в производството междинни продукти, потреблението на основен капитал, крайното потребление, износа, имуществото и др. В центъра му стои измерването на произведената продукция: тя се оценява като произведени и реализирани (стигнали до потребителя) продукти, а следващите оценки като междинно или крайно потребление продукция, износ и т.н. са свързани с първоначалната им оценка като произведени продукти.

Концепцията на СНС за оценяване на продукцията е: **стоките и услугите се оценяват по фактически пазарни цени**; пазарът казва кое колко струва и дава оценката на продукцията. Тази концепция има фундаментално значение за СНС. Тя е теоретично издържана от гледище на основните постановки на теорията за пазарната икономика: от производството излизат стоки и услуги; пазарът ги оценява; за пазарната

икономика меродавни ("истински", "обективни") са пазарните цени; с тях именно СНС оценява стоките и услугите.

Но коя е **пазарната** цена на продукта? Този въпрос, изглеждащ не на място и елементарен, е доста основателен, защото идентифицирането на пазарната цена се натъква на трудни проблеми:

1. Реална пазарна цена. Абстрактно гледан, пазарът има две страни (предлагане и търсене, продавач и купувач) и една пазарна цена - по нея продавачът продава, а купувачът купува. Но по-отблизо в реалната икономика и пазар виждаме производители и потребители, междинни и крайни потребители и купувачи⁹ и различни цени.

Ако между производителя и крайния купувач застане междинен купувач, пазарната цена на продукта се раздвоява на цена, по която производителят продава, и на цена, по която крайният купувач купува.¹⁰

Ако данъчната система включва данък върху добавената стойност (ДДС) или подобни данъци, продавачът върши дейности по първично събиране на данъка. Той го включва в цената и след това го превежда на данъчната служба. Продавачът всъщност оперира с две цени: цена без данъка, която **реално** получава за продукта и цена с данъка, която **също реално** взема от купувача. Последният плаща цената с данъка. Но за междинен или краен купувач-производител данъкът се възстановява (у нас, ако е регистриран по ДДС), т.е. той **реално** пак борави с две цени, една след друга във времето: първо плаща цена с данъка, която после за него се редуцира на цена без данъка. При краен купувач -непроизводител цената ще си остане с данък. Същото е и за междинен или краен купувач-производител, нерегистриран по ДДС. Следователно цената може да бъде различна (със или без данъка) и това не зависи от продукта, а от данъчния статут на продавача и купувача.

Относно разнообразието от видове реални пазарни цени СНС сочи, че когато за производителя и потребителя цената не е еднаква поради наличието на данъци, които не се възстановяват на потребителя, продуктът има две пазарни цени; за производителя пазарна е едната цена, а за потребителя - другата. При ДДС или други данъци, които частично или изцяло се възстановяват на производителя, не може да се даде концептуално ясно определение на цената на производител. В този случай, отбелязва СНС, в концепцията за цената на производител присъства елемент на двусмисленост и мъглявост и самото понятие "пазарна" цена става донякъде неопределено. Цената на производител трудно може да се приеме за пазарна в традиционното разбиране на този термин. От нея СНС извежда базисната цена, която е по-ясно понятие и за предпочитане за оценка на продукцията на производителите. И тя е **реална** цена на продукта¹¹

⁹ Междинният потребител е производител - произвежда едни продукти, потребявайки други. Крайният потребител потребява, без да произвежда. Междинният купувач купува, за да продаде (търговец на едро или на дребно); крайният купувач - за да потреби (производствено или не). СНС обръща внимание на това различие между потребители и купувачи.

¹⁰ СНС третира разликата между двете цени като парична оценка на продукцията, създадена от междинния купувач (търговец).

¹¹ Национальные счета в переходный период. ООН, 1993, с.127; Система национальных счетов: пересмотренный вариант. Проект глав и приложения (Ser. F, N 2, Rev. 4). ООН, 1991, с.242-243.

В последна сметка при оценяване на продукцията СНС използва не една, а **три** вида пазарни цени: базисна; на производител; на потребител. И трите са **реални пазарни цени**, различаващи се по състав (елементи) и **размер**¹². В общия случай цената на производител е по-висока от базисната, а цената на купувач - от тази на производител. Но в определянето на стойностния обем на продукцията цената участва именно чрез размера си.

2. Реални и условни пазарни цени. Реална пазарна цена получават продуктите, минали през пазара. Но някои от тях не минават през него – например, оставащите за собствено междинно или крайно потребление или за натрупване на производителя. Тогава СНС оценява продукцията чрез **условни (предполагаеми) цени**, каквито се приема, че би получила, ако мине през пазар.

Известни и неизвестни реални пазарни цени. Реализираните на нелегални пазари продукти получават реална пазарна оценка, но тя остава неизвестна за статистиката. Оценяването на тази продукция се извършва също чрез предполагаеми (условни) пазарни цени.

3. Фактически разходи вместо реални цени. Значителна част от продукцията на цели сектори и подсектори на пазарната икономика (например, продукцията от дейността на държавата и нейните институции и продукцията на некомерческите организации) не минава през пазара, защото поначало за нея не се образува такъв и тя се придвижва от производителя към потребителя чрез други механизми. СНС я измерва (оценява) с фактическите разходи, с които е произведена. Разходите се вземат без или със нетните (без субсидиите) продуктови данъци.

Прочее, оценяването на продукцията в СНС се извършва чрез:

(1) реални пазарни цени, които се делят на (1.1) базисни; (1.2) на производител;

(2) условни (предполагаеми) пазарни цени, които биват: (2.1) базисни; (2.2) на производител;

(3) фактически разходи, които могат да бъдат: (3.1) без или; (3.2) със чистите (без субсидиите) продуктови данъци.

Поначало СНС предпочита базисните цени пред тези на производител и разходите без (чистите продуктови) данъци пред тези с данъци.

Направеното обобщение¹³ за начините на оценяване на произведената продукция е представено в таблица 1. В последната колона са дадени примери за продукция, оценявана по трите основни начина (чрез реални пазарни цени, условни пазарни цени и фактически разходи).

Проучвайки Системата на национални сметки, установихме следните случаи, в които тя оценява продукцията чрез разходите¹⁴:

¹² Национальные счета в переходный период. ООН, 1993, с.124-125.

¹³ Нашето обобщение се потвърждава от общите принципи за оценка на продукцията, изложени в "Национальные счета в переходный период". ООН, 1993, с.128.

¹⁴ Случаите са систематизирани въз основа на: "Национальные счета в переходный период". ООН, 1993, с.15,86,88,91-94,97-99,103-107,111-113,139-144,150,153,154,261; "Система национальных счетов: пересмотренный вариант. Проект глав и приложения". (Ser.F,N 2,Rev.4). ООН,1991, с.104,137-139,204-208,212,215-219, 222-228,275. Ако вземем пак означенията Q и P за натурално количество и цена, паричната оценка е $Q \cdot P$. За една натурална единица

Таблица 1

Оценяване на произведената продукция в СНС

Начини на оценяване			Примери за продукция, оценявана по съответния начин
Чрез реални пазарни цени	Базисни	СНС предпочита базисните цени	Продукция, която минава през пазара: обичайни и масово произвеждани стоки и услуги за крайно (непроизводствено) и междинно (производствено) потребление, напр. храна, облекло, обувки, домакински уреди и битова техника, детски играчки, козметика, химическо чистене, бръснаро-фризьорски услуги, химикали, метали, металорежещи машини, компютри, обичайни транспортни средства и др.
	На производител		
Чрез условни (предполагаеми)	Базисни	СНС предпочита базисните цени	Продукция, за която има пазар, но не е минала през него или за която поначало няма пазар: незавършено производство; готова продукция за собствено междинно потребление, натрупване и крайно потребление, вкл. стоките, произвеждани и потребявани в домакинства; продукция, предоставяна като работна заплата в натура; бартерни сделки; собствена продукция на складово стопанство в търговията на едро; ползване на собствени жилища. Продукция, която се реализира на нелегални пазари.
	На производител		
Чрез фактически разходи	Без чистите продуктови данъци	СНС предпочита фактическите разходи без данъците	Продукция (от дейността) на: - държавата и нейните институции, вкл. правителство, министерства, централни ведомства и служби, общини, армия, полиция, правораздавателна система и т.н. - науката, културата, изкуството, образованието, здравеопазването, осъществяването на некомерческа основа от недържавни некомерчески организации; - политически партии и обществени организации, синдикати, църква и др. от този род.
	С чистите продуктови данъци		

1) Обекти с продължителен производствен цикъл, превишаващ един отчетен период: строителство на големи сгради, предприятия, крупни съоръжения в хидро- и хидромелиоративното строителство, големи кораби и

($q = 1$) тази оценка е цената p , а за съвкупност от продукция - $\sum q \cdot p$. Сумирането е за продуктите от съвкупността. Ако част от продукцията се оценява в СНС не с цени (реални или условни), а с разходите за производството ѝ, формулата "цена x количество" се преобразува в "разходи x количество"; ако разходите за една натурална единица са s , паричната оценка е $q \cdot s$. При оценяване с разходи за една натурална единица ($q=1$) парична оценка са разходите s , а за съвкупност от продукция тя е $\sum q \cdot s$. Ако в съвкупността част от продуктите са определени чрез цени, а друга част - чрез разходи, паричната оценка на продукцията е от вида $\sum q \cdot p + \sum q \cdot s$.

др. Те се отчитат като незавършено производство, оценявано чрез направените за него разходи. Допуска се оценяване и чрез предполагаема или договорена пълна стойност на продукта, разнесена по периоди пропорционално на: направените разходи; степента на технологична завършеност на продукта или в строителството чрез отчитане по пълна стойност на отделните завършени етапи или подобекти на голям обект. Подобни случаи в селското, горското и рибовъдното стопанство се решават, като продукцията се отчита за незавършено производство пак чрез направените за него разходи.

2) Натрупването чрез собствено производство, вкл. строителство се изразява в натрупване на запаси от незавършено производство и готова продукция, в т.ч. за собствено междинно потребление и в прираст на основни фондове. Последният може да е резултат и от услуги – например, основен ремонт. Незавършеното производство се оценява по описаните начини, готовата продукция за собствено междинно потребление и натрупване - по базисни цени, основният ремонт и услугите от този род - чрез разходите, запасите от готовата продукция за други потребители - по предполагаеми пазарни цени или чрез разходите, ако за дадения вид продукция или за негови аналози няма пазарни цени.

3) В селското, горското и рибното стопанство има участие на природата и стои въпросът за разграничаване на продукцията, резултат на производствения процес и резултат на чисто природни процеси, които са извън границите на производството. Това важи особено за прираста на горите, овощните насаждения, животните, рибата. Общият принцип е: природният процес, въвличен в икономическия кръгооборот, е производство в икономически смисъл. Дали той е производство и в смисъл на СНС, зависи от конкретния случай. Прирастът на животните, горите и други се оценява като натрупване от собствено производство.

4) Продукцията за собствено крайно (непроизводствено) потребление, без тази на домакинствата, включва стоки и услуги и се оценява по условни базисни цени или по разходи (вкл. чистите производствени данъци). Стоките, произведени в домакинството за собствено крайно потребление се оценяват по условни базисни цени. Услугите на домакинството за собствено потребление остават извън производствената сфера. Частен случай е дейността "направи си сам": отчитат се като продукция само стоките и по-сериозните ремонти на жилищни сгради, като последните се отчитат чрез разходите.

5) Услугите в домакинството от наета платена прислуга се смятат за производство, но се оценяват чрез разходите.

6) Ползването на собствено жилище е услуга със специален статут в СНС в рамките на домакинството и се смята за продукт на производствената сфера. Оценява се чрез условна пазарна цена (наемът, който ще се получи, ако жилището се даде под наем). Текущи ремонти, извършени от собственика, не се броят за производствена дейност освен по-сериозните, които се оценяват чрез разходите¹⁵.

¹⁵ Ползването на собствени сгради в другите сектори освен домакинския, вкл. от държавни учреждения и нестопански организации се смята за спомагателна производствена дейност, чийто

7) Продукцията, предоставяна като работна заплата (възнаграждение, премиране) в натура се отчита като производствена и се оценява по условни базисни цени, ако няма пазарен аналог.

8) Продукцията, реализирана чрез бартер се оценява също по условни базисни цени.

9) Продукцията на търговията на едро и дребно се смята за търговска услуга, отделена от продаваната стока и оценявана с разликата между покупната и продажната пазарна цена. Съхраняването на стоките може да бъде част от търговската услуга и да не се възприема като самостоятелна продукция. Но може да бъде и отделна производствена дейност, оценявана по условна пазарна цена. В този случай не бива да се смесва услугата съхраняване с търговската услуга. В отчитането на последната не трябва да има елементи като начислена печалба за съхраняването на стоките.

10) Дейността на финансовите предприятия СНС разделя на три групи. В първата включва финансовото посредничество - набиране на средства чрез приемане на депозити и влогове, пускане на ценни книжа, предоставяне на кредити, т.е. дейността на банки, спестовни каси и др. Продукция на финансовия посредник е услугата, оказвана на влагащите при него средства и на получаващите кредити. Тя се оценява по сложна концептуална и методическа схема. Оценката е равна на разликата между постъпленията от предоставените кредити и плащанията на финансовия посредник за ползваните от него неособствени средства плюс постъпленията от такси за банковите услуги по приемането на средства и отпускането на кредити.

Даването на кредити със собствени средства не се смята за производствена дейност. Постъпленията от лихвите в този случай не се възприемат за финансова продукция. Същото е при финансовия лизинг.

Финансовите предприятия могат да извършват и други видове услуги: покупка и продажба на ценни книжа, поръчка на свои клиенти за тяхна сметка, обмяна на валута, финансови консултации, покупка на недвижима собственост и др. Продукцията на тази дейност се оценява чрез получените от нея постъпления.

Във втората група дейности влиза застраховането като особена форма финансово посредничество. И тук продукцията се оценява по сложна схема. Оценката е равна на разликата между постъпленията от застрахователните вноски и дохода от тяхното инвестиране, от една страна, и изплатените застраховки и специфични плащания. Особеното спрямо чистото финансово посредничество в първата група е, че ползването на разполагаеми средства чрез вторична инвестиционна дейност се смята за част от застрахователната дейност. При тази трактовка се отчита и продукцията.

В третата група се включват пенсионните фондове извън системата на задължителното държавно социално осигуряване. Дейността на тези фондове наподобява застраховането, вкл. с разполагаемите средства. Те извършват собствена финансово-инвестиционна дейност, но продукцията им се третира по коренно различен начин, подобно на тази от държавните учреждения. Тя им се оценява чрез разходите за дейността на фондовете.

резултат не се отчита като производствена продукция. Разходите по ползване на собствените сгради, вкл. условно начислен наем се отнасят към междинното потребление.

11) Научно-развойната и проучвателната дейност на предприятията, осъществявана на непазарен принцип, се смята за вторична производствена. Продукцията ѝ се оценява чрез разходи или чрез условни базисни цени и се отчита отделно от общата продукция на предприятието. Маркетингът се приема за спомагателна дейност. Той не създава самостоятелна продукция и разходите по него се третират като междинно потребление.

Продукцията на геолого-проучвателната дейност, извършвана от предприятия за собствени нужди или от държавни учреждения или некомерчески организации, се оценява чрез разходите.

Продукцията от изследователската дейност на самостоятелни нестопански научни организации, университети, държавни органи и други се третира по концепцията за обществените блага и се оценява чрез разходите, вкл. условен наем за ползване на собствени сгради или помещения.

12) Продукцията на културата и изкуството на нестопанска основа се оценява чрез разходите.

13) За продукцията от огромната по мащаб дейност на държавата и институциите ѝ (правителство, министерства, други централни ведомства, местни органи на изпълнителната власт, парламент, президентство, правораздавателна система, полиция, армия и т.н.) СНС използва понятията обществени блага или продукти, държавни продукти, колективни услуги. Тук продукцията се оценява чрез разходите, в които се включват условни наеми за ползване на собствени сгради.

14) Продукция на образованието и здравеопазването и други стоки и услуги, предоставяни безплатно или на символични цени. Част от образованието и здравеопазването може да е организирано на пазарен принцип и тогава заплащането на услугите в тези два отрасъла има качествата на пазарна оценка. Но друга част предоставя продукцията си напълно или почти безплатно. Подобни ситуации могат да съществуват и при стоки и услуги от друго естество.

Напълно или частично безплатно предоставената продукция се оценява чрез разходите (вкл. производствените данъци) или чрез условни базисни цени. СНС препоръчва първия принцип като основен.

15) Продукцията от дейността на политически партии, обществени организации, синдикати, професионални общества, църкви и други организации, включени в сектора "Некомерчески организации, обслужващи населението", се оценява чрез разходите, вкл. условните наеми за ползване на собствени сгради.

16) СНС признава за производство дейности, забранени от закона (наркотици, проституция) и дейности, които по начало не са незаконни, но стават такива, ако се упражняват от неспособни лица (например, лекарска дейност). СНС ги признава за производство. Продукцията им се оценява по фактически или условни пазарни цени.

По подобен начин се третира т.нар. "скрита икономика": производствена дейност, която не се обявява, за да не се плащат данъци, да се избегне спазването на задължителни стандарти по условията на труда и др. Продукцията ѝ се оценява по фактически или условни пазарни цени.

17) Продукцията от производството на оригинали и копия на книги, музикални записи, филми, компютърни програми и др. от този род се проявява в няколко различни форми:

Оригиналът се третира като нематериален актив от основния капитал на собственика му. Ако бъде продаден, се оценява чрез получената за него цена; ако не се продаде – чрез условна цена, съставена от фактическите разходи плюс условна печалба, при формирането на която се имат предвид очакваните бъдещи постъпления от неговото използване. СНС изрично отбелязва, че тази оценка е твърде ненадеждна. Копията се оценяват по пазарната им цена.

Собственикът на оригинала може да издава лиценз за неговото използване. Последният донякъде е аналогичен на производствения лизинг. Лицензът се смята за услуга, предоставяна на собственика на оригинала и се оценява чрез сумата, получена от него – хонорари, комисионни, авторско право и др. от този род.

18) Стоките и услугите за собствено междинно потребление на домакинството, не се смятат за негова продукция. Производството им се третира като спомагателна производствена дейност. Но стоките и услугите, произведени от некорпоративното предприятие и потребени от владеещото го домакинство, се приемат за продукция, вкл. ако предприятието се състои от едно заведение, т.е. самото то е заведение. Оценяването се извършва по разходите или чрез условни базисни цени.

Предложената систематизация на случаите, в които продукцията се оценява чрез разходите ясно показва, че **в СНС този вид оценяване не е изолирано явление, а става дума за огромни количества.** Така се оценява (продукцията от) дейността на държавата и нейните институции, науката, културата, изкуството, образованието, здравеопазването, осъществени на нестопанска основа, дейността на политически и обществени организации, синдикати, църква и т.н.

3. Хомогенност на оценките за обема на продажбите и на продукцията

Икономическата статистика се произнася за съпоставимостта на данните чрез съдържателен анализ за всеки конкретен случай. Изследвайки съпоставимостта на цените, сумирани в паричните оценки на продуктовите съвкупности, ще разграничим използването на цените при определяне обема на продажбите и на продукцията. В СНС данните за тях са силно преплетени и обемът на продукцията се определя главно чрез продажбите. Но нашият анализ води до извода, че въпросът за съпоставимостта на цените стои по друг начин при отчитане на продажбите и при определяне обема на продукцията.

При изследване на цените и на оценките е удобно да разграничим също хомогенност в продуктово еднородна съвкупност от хомогенност в продуктово разнородна съвкупност.

Обем на продажбите. При продажбата, общо казано продуктът преминава от продавача в купувача. Всяка продажба се извършва по конкретна цена; реализира се приход за продавача. Ако искаме да установим обема на фактическите продажби и приходи, цените и приходите трябва да

се вземат такива, каквито са. За да отговарят на смисъла си – осъществени продажби и реализирани приходи – данните би трябвало да бъдат в цените, по които действително са извършени продажбите, независимо от другите характеристики на тези цени. Два еднакви продукта може да се продават по много различни цени, по сравнително занижени (например, поради държавно регулиране) или завишени (например при реален или изкуствен дефицит, поради монопол) и т.н. Но това остава на втори план. При отчитане на продажбите цените ще бъдат **съпоставими**, ако са действителните, по които са извършени тези продажби. Тъкмо така СНС отчита продажбите - чрез действителните цени, по които са осъществени.

Можем да направим заключението, че паричните оценки на продажбите са хомогенни, тъй като се състоят от цени-съставки, които са съпоставими във връзка със смисъла (съдържанието) на данните за продажбите. При данни, които имат друг икономически смисъл и съдържание същите цени могат да бъдат несъпоставими.

Този извод за съпоставимост по съдържание е на равнище концепция. На равнище процедури възникват въпроси при замяна на реалните цени с условни. Резултатите от тях могат да нюансират, но не да променят общия извод за хомогенност на паричните оценки на продажбите, получени чрез действителните цени.

Обем на продукцията. Статистическата представа за обем продукция произлиза от представата на общата теория на статистиката за обем на съвкупност. За общата теория на статистиката обем на една статистическа съвкупност е броят на единиците в нея. Относно връзката “обем на съвкупност”: “обем продукция” стигнахме до заключенията:

1) **продукцията е съвкупност от продукти; обемът на съвкупността е броят на продуктите (или на подсъвкупностите от продукти) в нея; обемът на продукцията от съвкупността е сумата на продуктите в нея.** "Сумата на продуктите" успешно предава икономическото гледище за съвкупността от продукти като количество с дадени размери;

2) **обемът на продукцията е числово равен на обема на съвкупността при условията:** (1) продукцията се взема в нейното физическо съществуване и се има пред вид **натуралният** ѝ обем; (2) съвкупността е продуктово еднородна, а натуралната мерна единица на продукцията е бройки. (Обемът на съвкупност от 50 велосипеда е 50 единици на съвкупността, обемът на продукцията – също 50 (велосипеда). Това е един от най-леките случаи за измерване на обем продукция. Ако горните условия липсват, обемът на продукцията се отдалечава от този на съвкупността и за изчисляването му се прилага друг статистически апарат.

Икономическата статистика разграничава **натурален, стойностен и физически** обем на продукцията. Обикновено натуралният се представя чрез записи от вида $\sum q_i$, където q_i е натуралното количество на i -ти продукт от съвкупността. Стойностният обем на продукцията обикновено се представя чрез $\sum q_i p_i$, където q_i е както при натуралния обем, а p_i - цената на i -ти продукт от съвкупността.

За целите на нашето изследване смятаме, че физическият обем е стойностен обем в постоянни (неизменни) цени. Той се представя обикновено

чрез записи от вида $\sum q_i p_i^c$, където p_i^c е постоянна цена на i -ти продукт от съвкупността.

Количество и обем. Цените в измерването на обеми продукция. Представата за количество е фундаментална за всяка област на науката и практиката, в която има измерване. Тя често изглежда нещо известно и елементарно, но всъщност не е така. Да се дефинира какво е количество е твърде трудно и на абстрактното равнище на философската представа за него, и за която и да е конкретна научна и практическа област, вкл. за икономическата наука и статистиката.

Икономическата статистика и СНС обикновено не обсъждат въпроса за **количество** продукция извън натурално еднородната съвкупност. В тези рамки то е **натурално** количество. На **последното** отговаря **натурален обем** и при съответни условия двете се покриват. Но представата за количество се развива извън натуралната еднородност. Остава само представата за обем, като се преминава от натурален към стойностен обем. **Обемът** продукция - натурален или стойностен - характеризира нейното **количество**.

Всъщност начинът, по който третираме количеството продукция е по-близо до отчетността, отколкото до статистиката. Отчетността работи обикновено с една количествена характеристика, спрямо която наблюдава и съпоставя количеството продукция по видове, предприятия, отрасли, сектори, в динамика и т.н. Това предполага еднообразно третиране на количеството. Статистиката възприема съвкупността не като еднозначно определено количество, а именно като съвкупност, която може да се характеризира количествено в различни отношения.

Показателно е третирането на обемите продукция в индексния анализ - добре развита област в общата теория на статистиката и икономическата статистика, използвана и в практиката. При анализа на продукцията се използват основно три вида агрегатни индекси:

- индекс на натурален обем от вида

$$\frac{\sum q_1}{\sum q_0} \quad (1)$$

- индекс на стойностен обем (индекс на маса), от вида

$$\frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_0 p_0} \quad (2)$$

- индекс на физически обем от вида

$$\frac{\sum q_1 p_c}{\sum q_0 p_c}, \quad (3)$$

който, ако за постоянни се вземат цените от базисния период, има вида

$$\frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0}, \quad (4)$$

а при използване на цените от отчетния период

$$\frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_0 p_1} \quad (5)$$

В (1) - (5) означенията са в обичайния им смисъл.

Във всички индекси (1) - (5) се съпоставят обеми продукция. Обемът на продукцията представлява произведената през даден период "сума от продуктите"¹⁶. Най-пряко това е изразено в обемите при индекса (1). При единици на съвкупността, пряко несъпоставими в натурално изражение, изчисляване на обеми, а оттук и на агрегатен индекс по посочената

формула $\left[\frac{\sum q_1}{\sum q_0} \right]$ е невъзможно, тъй като е невъзможно сумирането. В такъв

случай трябва двете съвкупности да се приведат в съизмерим вид чрез някакъв общ съизмерител (например коефициент, с който единиците на съвкупността се привеждат в условни единици). Най-често при икономическите индекси за такъв служи цената. Теоретично се смята, че в съвкупност от разнородни продукти изразите $\sum q_1$ и $\sum q_0$ нямат икономически смисъл, не се тълкуват и сравняват. Такова сравнение се прави чрез измерване на продуктите посредством цените им.¹⁷ Така че чрез тях в (1) - (5) се съизмерва продукция, която натурално не може да се обхване и да се изрази като обеми. В (2) се използват текущи, а в (3) - (5) - постоянни (неизменни) цени; последните са текущи цени от базисния, отчетния или някакъв друг период.

В индекса на физическия обем (3) - (5) се съпоставят стойностни, а не натурални обеми. Понеже цените, чрез които се получават стойностните обеми в числителя и в знаменателя са едни и същи, изменението в стойностните обеми изразява това в натуралните обеми.¹⁸

В индексния анализ използването на цените не е цел, а средство. Натуралните обеми и индекси имат ясен икономически смисъл - продуктово еднородни съвкупности. При продуктово разнородни съвкупности този апарат не е в състояние да представи количествата продукция и за изразяването им се въвеждат цените. Целта е да се установи количеството продукция, а цените са част от инструментариума.

Стойностните обеми, получени чрез цени (текущи или постоянни) са начин за изразяване на продукцията като **количество**.

В българската терминология по СНС вместо "продукция" говорят обикновено за "брутна продукция". Според нас **не са добре отграничени и се смесват** два нюанса на брутната продукция. Първият се свързва с натуралното битие на продукцията: брутна (обща, съвкупна) продукция е **стойностният израз на натуралните количества продукти**, произведени за

¹⁶ Костов, Ст., Д. Радилов, Ст. Цветков. Икономическа статистика. Свищов, ВФСИ "Д. И. Ценов", 1991, с.83,101.

¹⁷ Гатев, К. Обща теория на статистиката. София, ВИИ "К. Маркс", 1986, с.457-458; Цветков, Ст. Осигуряване на съпоставимост на стойностни величини с помощта на дефлатори. - Статистика, 1991, N 3, с.74.

¹⁸ Това третиране на обемите и индекса е безпроблемно само ако съвкупността е продуктово еднородна и цената е еднаква за всички продуктови единици от нея.

даден период в определена икономическа структура (предприятие, заведение, отрасъл, сектор, национална икономика). При втория нюанс, който преобладава, се възприема само стойностният израз.

Има различия в статистическото тълкуване на данните за двата нюанса. При първия брутната продукция е стойностният израз на натуралната съвкупност на продукцията. Въпрос е доколко стойностният израз представя количествените характеристики на натуралната съвкупност като размер, структура, съотношения и др. При втория нюанс брутната продукция е самият стойностен израз. В този случай въпросът за адекватното изразяване на съвкупността на продукцията в натуралното ѝ съществуване изследнява.

Нашето твърдение за двата нюанса в представите на СНС и икономическата статистика за продукция вероятно би могло да се оспори в смисъл, че такова нюансиране не съществува. На опонентите ще посочим, че ако няма нюансиране, би трябвало то експлицитно да се въведе и двата нюанса да се отграничат един от друг. Това ще помогне да се дадат посмислени интерпретации на данните за продукцията, разглеждани във връзка с нейното количество и като стойност.

Измервайки обема на продукцията за продуктово еднородна съвкупност, в която натуралната мярка на продуктите-единици е бройки, икономическата статистика получава резултат, числово равен на обема на съвкупността и с ясен икономически смисъл - изразява се количество продукция. При друга мерна единица резултатът няма да е равен на обема на съвкупността, но отново ще бъде с ясен икономически смисъл. За свинеферма от 50 прасета обемът на продукцията, измерен в бройки, е числово равен на обема на съвкупността; ако прасетата са с различно тегло и искаме да отчетем това, измерваме продукцията в тегловни единици: обемът ѝ ще бъде сумата от теглата на петдесетте прасета. Сега обемът продукция не е равен на обема на съвкупността, но пак е с ясен икономически смисъл, като изразяващ количеството продукция.

Ако еднородността на продукцията започне да се нарушава, преминава се към условно-натурални мерни единици. При нарушаване над определено равнище резултатът, получен чрез натурални или условно-натурални измерители, започва да губи икономически смисъл. Остават само цените. Обемът на продукцията се измерва, като се сумират цените ѝ. Би могло да се замислим дали полученият резултат, разглеждан във връзка с количеството на продукцията, е безпроблемен, или възникват въпроси за смисъла и числовите му стойности.

4. Обобщения и определения за хомогенност на паричните оценки на продукцията

Икономическата статистика и СНС работят със съвкупности от продукция, а не с отделни продукти. Еднородната съвкупност се разглежда във връзка с натуралното битие на продукцията: еднородни са еднакви или подобни по вид и качество. Тази хомогенност наричаме "продуктова". Количеството на продукцията СНС третира преди всичко като обем продукция, измерван като стойностен обем, т.е. като парична оценка,

посредством цените. Стойностният обем на продукцията в последна сметка е сума от цените на продуктите в съвкупността.

Сумирането предполага съпоставимост на цените като съставки, от които се образува обемът. Ще дадем начално определение: паричната оценка на съвкупност от продукти е хомогенна, ако съставките-цени, образувачи тази оценка, са съпоставими помежду си. Това определение е твърде общо. То може да се уточни, ако дефинираме съпоставимостта на съставките-цени, чрез съответни условия за съпоставимост (цените, отговарящи на тези условия, са съпоставими).

Терминът "хомогенност" използваме за означаване на вътрешната еднородност на паричните оценки, като включващи съставки-цени. Хомогенността разглеждаме преди всичко във връзка със съпоставимостта на съставките като данни, които се сумират, с допустимостта на това сумиране и с произтичащите оттук въпроси пред паричното (стойностното) измерване на обема на продукцията.

Хомогенността на оценката не е свързана непременно с хомогенността на продуктите. Една съвкупност може да е продуктово хомогенна, но оценката ѝ да не е хомогенна, и обратно – то може да е продуктово нехомогенна, но оценката ѝ да е хомогенна.

Естеството и предназначението на измерването и получаваните резултати налагат, при измерване на продажбите реалните цени, по които се извършват покупко-продажбите, да се вземат каквито са, независимо от останалите фактори като начин на образуване, вид, размер и др; тези цени трябва да се смятат за съпоставими, а получените чрез тях парични оценки - за хомогенни. Това заключение за измерването на продажбите е на равнище концепции на СНС. На равнище процедури и техники на отчитане възникват проблеми за хомогенността на оценките, дължими на това, че реалната цена не е нещо еднозначно дефинирано (има различни видове реални цени) и че се заменят реални цени с условни.

Много по-сложни са проблемите при измерванията на обеми продукция. Обект на тези измервания е преди всичко количеството продукция. В такъв смисъл данните за обемите продукция се третират от икономическата наука и обществената практика. От тези данни се правят изводи за повече или по-малко произведена или потребена продукция, за увеличаване или намаляване относителния дял на един или друг отрасъл в общото производство на страната, за промени в структурата на износа, за наличие или липса на прираст на продукцията и т.н. Проблемът е не само теоретичен, а и практически, с широк обществен резонанс.

Във връзка с измерването на **динамиката** на продукцията икономическата статистика обръща внимание на въпроси, аналогични на тези, които се поставят в това изследване и е разработила специален аналитичен апарат. Централно място в този апарат заемат постоянните цени и изчисляваният чрез тях физически обем на продукцията. Същността на постоянните цени при участието им в измерването на динамиката е, че те са **съпоставими във времето**. Проблемът пак опира до съпоставимост на цените, но не в динамика, а **в статика** - към даден момент или за определен период. Във връзка с това ще въведем понятие, аналогично на физическия обем при динамичните проучвания на продукцията, където физическият обем

е стойностен, определен в съпоставими във времето цени. Това понятие ще наречем условно "статичен физически обем" - стойностен обем, в който сумираните цени-съставки са съпоставими помежду си (а не спрямо цените от друг период).

Принципната разлика между статичната и динамичната съпоставимост на цените е, че в първия случай се съпоставят помежду си цените, участващи в изчисляването на даден обем, а във втория, тези цени се съпоставят не помежду си, а с цените на същите или аналогични продукти от друг период или момент.

5. Опит за интерпретация на оценяването на продукцията в СНС във връзка с хомогенността на оценките (вместо заключение)

Погледнато откъм хомогенността на оценките, онова, което СНС прави при оценяване и отчитане на продукцията, се свежда до следното:

1) Обемът на продукцията се измерва спрямо признака цена. Продуктите се съизмерват и отчитат (сумират) чрез цените си.

2) В обема се сумират конкретните цени на продуктите, т.е. значенията на признака при единиците на съвкупността. Ако не е известно значението на признака, то се "приписва" като условна цена. "Приписването" на значение е прииом от общата теория на статистиката и затова може да се счита за теоретично и практически допустим.

3) Ако продуктът не притежава признака цена, той се заменя с признака "разход". В сумирането участват значенията на този признак. Ако значението не е известно, приписва се като условен разход.

4) Цените и разходите са в еднакви мерни единици, парични. Това прави възможно "аритметичното" сумиране на цени с разходи.

Относно така очертаните принципи на оценяване на продукцията и определяне на стойностните обеми възниква поредица от въпроси, някои от които са от фундаментално естество:

а) СНС използва реалните пазарни цени не в една, а в няколко различни по размер разновидности. **Като количество** продуктът се представя от цената си. Но цените са различни по вид. Следователно значението на признака при отделните единици на съвкупността се третира нееднозначно. Проблемът се смекчава от препоръката на СНС при отчитане на продукцията по възможност да се ползват базисни цени. Те имат определени предимства пред другите видове реални (фактически, конкретни, текущи) цени;

б) Оценките в реални цени са подходящи за отчитане на продажбите;

в) Оценките в реални цени, вкл. ако те са само базисни, съдържат условности - може би дори значителни условности, като изразяващи физическото количество на продукцията.

Стойностните обеми вероятно са нехомогенни. Главното основание на това предположение е, че в СНС по начало не са заложиени изисквания към оценяването, които биха водили към хомогенни оценки;

г) СНС не си поставя задача стойностно да изрази физическото количество на продукцията и достигне до "статичен физически обем". И наистина, тя по начало дефинира брутната продукция като "**стойност** на продукцията", а "**стойност** = цена x (натурално) количество". Целта е не да

се измери количеството продукция като физическо количество, а да се установи фактичестката ѝ стойност в реални пазарни цени. Чрез тях се установява обемът на продажбите, но не се определя коректно обемът на физическото количество продукция.

Големият проблем всъщност е, че **СНС наблюдава стойността, с която продукцията се реализира**, а резултатите от наблюдението статистици, икономисти, политици **възприемат** като израз на **физическо количество** произведена, потребена, разпределена и т.н. **продукция**. От този ъгъл проблемът не е статистически. Но той може да се постави и по друг начин: статистиката да не спира до (повърхностна) регистрация на фактичестката пазарна стойност, а оставайки в сферата на паричните оценки, по-осезаемо да изрази продукцията като физическо количество. Точно това се прави при динамичните анализи с въвеждане на постоянни (съпоставими във времето) цени. Подобни решения при статичните анализи са принципно възможни, като се използват статично съпоставими цени и статично хомогенни стойностни обеми. Не е ли това твърде абстрактно и непостижимо? Преди 200 години динамичната съпоставимост е изглеждала, може би също така трудно постижима!

д) Реалните пазарни цени са подходящи като признак при измерване обема на продажбите. Но трябва да се потърси отговор на въпроса дали и доколко те са подходящи също като признак за измерване на физическото количество на продукцията?

е) СНС не обсъжда **какво представлява резултатът при оценяване чрез разходите**: условна оценка за стойността на продукцията ("разходи $\times$ количество" вместо "цена $\times$ количество"), парична оценка на количеството продукция или нещо трето?

Оценяването чрез разходите може да се приеме, ако те не се сумират с цени. Тогава разходите могат да се приемат за възможен признак за количествено характеризиране на продукцията. Теоретично те имат сравнително ясен смисъл и отграничими количествени значения;

ж) Продуктът е произведен с определени разходи и обикновено има цена. По икономически смисъл цената, която пазарът дава на продукта, и разходите, с които е произведен са различни негови характеристики. Сумирането на цени и разходи в стойностните обеми е неприемливо по принцип, още повече ако съпоставят цените на едни продукти с разходите на други и резултатът се смята за стойностен обем.

Всъщност тук има измерване по два различни признака: едни от единиците на съвкупността се измерват по един признак (цена), други - по друг (разходи) и резултатите се сумират. Пред такова измерване стоят тежки теоретични въпроси! Но в СНС те не се обсъждат.

Сумирането на разходи и цени изглежда по-приемливо, ако разходите се третират като условни оценки, заменящи липсващите оценки чрез цените. Такава интерпретация в СНС няма;

з) Технически цените и разходите могат да се сумират, защото са в еднакви (парични) мерни единици. Но от това не следва, че сумирането е безпроблемно. Ако измерваме височината и гръдната обиколка на учениците от един клас, резултатите и в двата случая са в еднакви мерни единици.

Можем ли да сумираме височината на едни ученици с гръдната обиколка на други? Какво ще се получи?

и) Възможно логично обяснение на сумирането на цени с разходи е, че СНС измерва продукцията по признака **“парична оценка”**. Всеки продукт има парична оценка, получена по **някакъв** начин: чрез цени, разходи или изчислена по някаква методика. Този отговор като че ли е най-близо до действителността, дори за особени случаи на оценяване на продукцията - незавършено строителство, прираст в животновъдството, рибовъдното и горското стопанство, наемни услуги, ползване на собствено жилище, продукция на финансовите предприятия, нематериални активи и др.

Тази интерпретация изглежда твърде правдоподобна (като се има предвид онова, което всъщност се прави при оценяване на продукцията в СНС), но пред нея стоят също сериозни теоретични въпроси.

Според нас при измерването на продукцията икономическата статистика и СНС трябва да отделят повече внимание на икономическите основания на прилаганите методи, техники, процедури и получаваните резултати. Въпросът не е само **как** се прави дадено измерване, а **защо** така се прави, **какъв** е смисълът на резултата.

Посредством наш модел беше изследвано паричното оценяване на брутната, междинната и крайно използваната продукция в националната икономика, **структурирани по различни признаци**. Изводът е: постоянно се сумира продукцията, съизмерена чрез цени, т.е. проблемът за хомогенността на паричните оценки стои при отчитане на продукцията във всички нейни разрези. Това не означава, че оценките винаги са нехомогенни, но те трябва да се изследват за хомогенност.